

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Sjä * Åaæ } [] ækå ^ dî k / å c ! } æå } ^ || æå d } [] { 4c d å [! æå
HÉ Á \ d à ^ ! ÅCFH
Sê || • d4 { Å æ } ~ •
Fornvännen 2013, s. 21 GÈ I
http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2013_G G
Ingår i: samla.raa.se

Konferenser

Kring dalrunorna: det 26:e internationella fältrunologmötet i Mora, 3–6 oktober 2013

De internationella fältrunologmötena är årligen återkommande arrangemang där runforskare träffas och studerar inskrifter på plats. I år hade turen kommit till Dalarna och Mora. Mötet arrangerades av Helmer Gustavson (tidigare vid Runverket, Riksantikvarieämbetet), Patrik Larsson (Högskolan Dalarna) samt undertecknad (från Riksantikvarieämbetet) och genomfördes med ekonomiskt stöd från Letterstedtska föreningen.

Dalarna är i detta sammanhang framför allt känt för de s.k. dalrunorna, i bruk ca 1500–1900, och givetvis var det dessa runor som stod i centrum. Mötet inleddes på torsdagskvällen med ett öppet föredrag om dalrunor och dalmål i Mora bibliotek och kulturhus, där förutom arrangörerna även Gunnar Nyström (f.d. ordbokschef vid Institutet för språk och folkminnen, Uppsala) och Sven-Göran Hallonquist (kalenderstavs- och dalruneexpert med hemvist på KTH) framträdde. Arrangemanget var mycket välbesökt och lockade enligt lokalpressen mer än hundra åhörare.

De två påföljande dagarna ägnades åt att besöka platser med dalruneinskrifter som Zornmuseet och Zorns gammalgård i Mora, Färnäs, Bonäs bygdegård, Vämhus, Älvdalens kyrka samt Rots skans i Älvdalen.

Dalrunorna var inte de första runorna som användes i Dalarna, men spåren av tidigare runtraditioner är fragmentariska och svårtolkade. Ett par fragment av vikingatida runstenar från de sydliga socknarna By och Stora Tuna samt ett runristat kopparbleck från en senvikingatida skelettgrav vid Yttermo i Leksand vittnar om att kunskapen fanns redan under 1000-talet (Gustavson & Snædal Brink 1984, s. 250 f; Källström 1993). Två runristade blybleck från Västannor i Leksand, där åtminstone det ena bär en inskrift på latin, tyder på att runorna även var kända i området under medeltiden (Gustavson & Snædal Brink 1979, s. 228 ff; 1980, s. 229 ff). I detta fall kan man tyvärr inte veta om inskrifterna har ris-

tats i Dalarna eller om föremålen har kommit färdiga utifrån.

Det finns dock mer handfasta spår av medeltida runor i Dalarna, som nog är mindre bekanta. Under 1990-talet gick Sven-Göran Hallonquist systematiskt igenom ett tjugotal dalska timmerbyggnader som dendrodaterats till medeltiden, och upptäckte då ett antal runinskrifter med av allt att döma medeltida datering (Gustavson 2003, s. 260 f; 2004, s. 70 f; Hallonquist 2004, s. 74). I ett parhärbre från Kråkberg med dateringen 1328–33 fann han exempelvis inskriften **birhirbunt**, som återger mansnamnet *Birger* och ett binamn *Bunt*. En ännu äldre inskrift iaktogs ovanför dörren i ett härbre vid Drändjgard i Färnäs, där timret har fällt vintern 1298–99. Båda dessa inskrifter studerades vid mötet och beträffande den senare diskuterades också en ny läsning. Runorna har tidigare uppfattats som **hataitn** (Gustavson 2003, s. 261), men borde enligt flera deltagare snarare läsas som **hata · iain**. Innebörden är dock ännu oviss. Samtidigt kan man konstatera att **a**-runorna har dubbelsidig bistav (†), medan **n**-runan endast har bistav på den högra sidan av huvudstaven (‡). Det märkliga med dalrunorna under 1500-talet är att **a**-runan där har dubbelsidig bistav, vilket under medeltiden annars var den normala runan för **æ**, medan motsvarande runa med ensidig bistav (†, d.v.s. medeltidens »normala» **a**-runa) i dalrunorna blev ett tecken för **e**. Nu ska man inte övertolka den korta inskriften i Färnäs, men den ger en antydning om att en del av de egenheter som senare dyker upp bland 1500-talets dalrunor *kan* ha funnits i området redan under medeltiden.

En i sammanhanget särskilt viktig inskrift som också undersöktes vid mötet finns i det s.k. Kyrkhärbret vid Älvdalens kyrka. På insidan av brädbeklädnaden runt en dörröppning står med spegelvända runor **ærfrunir**, där den inledande **æ**-runan har en mycket originell form. Den består

nämligen av en **a**-runa med ensidig bistav där en punkt har placerats under bistaven. Samma typ av **æ**-runa är från medeltiden endast känd från ett runristat stylusskafat från Lödöse, daterat till slutet av 1100-talet (Svärdström 1982, s. 32). Samtidigt finns just denna variant upptagen som tecken för *ä* bland de dalrunor som Johannes Bureus avbildade på sin runtavla 1599, och senare har samma runform även konstaterats i dalruneinskrifter från 1500-talet (Gustavson & Hallonquist 1994, s. 162 f; Gustavson 2004, s. 70 f). Kyrkhärbret i Älvdalen är dendrodaterat till 1286, och om inskriften är ungefär samtida skulle vi här kunna ha en länk mellan 1100-talsbelägget i Lödöse och 1500-talets dalrunor. Tyvärr är punkten under bistaven i den aktuella runan i Kyrkhärbret något osäker och vid mötet nåddes ingen enighet om huruvida den är avsiktligt tillkommen eller ej. Här behövs alltså ytterligare studier.

Vid Gullågården i Västmanland granskades inskriften **orus**, som finns inne i ett härbre dendrodaterat till 1495. Den första runan har här formen av en stungen **u**-runa (**h**), en variant för /o/ som också är känd från några dalruneinskrifter från 1500-talet. Som Hallonquist (2004, s. 74 f) har påpekat finns ett motsvarande bruk av stungen **u** belagd hos runristarna Litle och Livsten i Västmanland redan under 1000-talet, vilket är ytterligare ett indicium på att vissa drag hos dalrunorna kan ha en äldre historia än vad man brukar räkna med.

De flesta inskrifter med dalrunor är inte ristade i stående byggnader, utan på bruksföremål av trä som skålar, askar, kistor och kalenderstavar. En hel del av dessa finns i museer och hembygdsgrändar som Rots skans i Älvdalen, men många är ännu i privat ägo. Det är därför svårt att uppskatta antalet kända dalruneinskrifter. Man brukar ofta tala om runt 350, men förmodligen är de betydligt fler. Under 1980- och 1990-talet inventerade och undersökte Helmer Gustavson och Sven-Göran Hallonquist detta material inför en planerad utgåva av Dalarnas runinskrifter. Arbetet resulterade bl.a. i skriften *Runor i Dalarna* (Gustavson & Hallonquist 1985) och i flera artiklar. Trots detta är de flesta av dalruneinskrifterna ännu opublicerade, vilket betyder att stora delar av källmaterialet inte är tillgängligt för forskningen.

På Rots skans hade Elfdalens hembygdsförening inför mötet tagit fram en mängd runristade

föremål ur sina rika samlingar. Där undersöktes också några inskrifter som inte tidigare hade dokumenterats, bl.a. tolv s.k. revstickor av trä (enklare »lagfartsbevis» för jordinnehav som tillverkades inför skiften) från Loka i Älvdalen (i privat ägo) och en kalenderstav med en kort dalruneinskrift.

En anledning till att 2013 års fältrunologmöte förlades till Mora var behovet av att fortsätta arbetet med dalruneinskrifterna och föra fram det mot en vetenskaplig utgåva. Vi skissar nu på ett projekt för en sådan, där Patrik Larsson och Helmer Gustavson skall svara för sammanställning och texter med bistånd från Sven-Göran Hallonquist och mig.

Arbetet kan med fördel ske i etapper. Ett första nödvändigt steg är att överföra Runverkets registerpärm över dalruneinskrifter till en databas för att underlätta det fortsatta inventerings- och dokumentationsarbetet. Ett annat är att genom upprop i lokalpress och andra medier få kännedom om inskrifter som saknas i registret och därmed kunna dokumentera dem. Ett tredje kan vara att genomföra systematiska granskningar av timmerbyggnader i Övre Dalarna. Hallonquists inventering, som endast omfattade en fjärdedel av de byggnader som har medeltida datering i Övre Dalarna, visar att här kan finnas mycket att hämta, särskilt vad gäller dalrunornas medeltida förhistoria.

Målet med ett arbete med Dalarnas runinskrifter är givetvis en tryckt utgåva, men med tanke på materialets karaktär är det lämpligt att börja med en digital version, där inskrifterna publiceras en och en som pdf-filer på Internet. Detta gör det möjligt att arbeta i vilken ordning som helst, och det är inte nödvändigt att ha hela materialet fullständigt genomgången och dokumenterat innan publiceringen kan börja. Dessutom tillåter ett sådant arbetssätt oss att revidera artiklarna allt eftersom nya rön görs.

Som sista punkt på exkursionerna under fältrunologmötet stod ett besök vid Nybolet i Västmanland, där det finns en dalruneinskrift ristad i sten som upptäcktes i början av 1980-talet (Raä Västmanland 46:1). Den är ristad i fast håll på toppen av ett bergsparti och framkom i samband med markberedning efter en skogsavverkning. Flera sådana s.k. gätristningar, d.v.s. ristningar gjorda av vall-

hjon, är kända från Dalarna, men inskriften vid Nybolet är den hittills längsta som har påträffats och omfattar ett 70-tal runor. Den daterar sig själv till 1669. En del av texten är ännu otolkad, men tyvärr framkom inga nya uppslag i samband med vårt besök. Ristningen var dessutom ganska överlavad, vilket hindrade en förutsättningslös granskning. Här finns alltså behov av både vårdinsatser och en förnyad undersökning inför den planerade utgåvan av Dalarnas runinskrifter.

Referenser

- Gustavson, H., 2003. Dalrunor i Dalarnas museum. *Dalarna. Dalarnas hembygdsbok* 73. Falun.
- 2004. Nytdsrunor – en ny syn på Dalrunorna. Östborn, A. (red.). *Vår språkliga spännvidd*. Kultur dagar i Bonäs bygdegård 2002. Mora.
- Gustavson, H. & Hallonquist, S-G., 1985. *Runor i Dalarna*. Stockholm.
- 1994. Dalrunorna. En vidareutveckling av de medeltida runorna? Benneth, S. et al. (red.). *Runmärkt. Från brev till klotter*. Stockholm.
- Gustavson, H. & Snædal Brink, Th., 1979. Runfynd 1978. *Fornvännen* 74.
- 1980. Runfynd 1979. *Fornvännen* 75.
 - 1984. Runfynd 1983. *Fornvännen* 78.
- Hallonquist, S-G., 2004. Språkligt och kalendariskt bruk av runor i Ovansiljan. Östborn, A. (red.). *Vår språkliga spännvidd*. Kultur dagar i Bonäs bygdegård 2002. Mora.
- Källström, M., 1993. En försvunnen runsten från By i Dalarna. *Fornvännen* 88.
- Svärdström, E., 1982. *Runfynden i Gamla Lödöse*. Lödöse – Västsvensk medeltidsstad IV:5. Stockholm.

Magnus Källström

Riksantikvarieämbetet

Box 1114

SE-621 22 Visby

magnus.kallstrom@raa.se